

84-967204

DÜKKĀLE

Būshurrab, Ahmad.

(Dukkālah wa-al-isti.mār al-
Burtughālī ilá sanat ikhlā', Asaff wa-
Azmar (qabla 28 Ghusht 1481-Uktūbar
1541)

دكالة والاستعمار البرتغالي الى سنة اخلاء
أسقى وأزبور (قبل 28 غشت 1481-
أكتوبر 1541) / أحمد بوشرب - الطبعة
1 - دار البيضاء، (المغرب) : الشركة
الجديدة دار الثقافة، 1984.

639 p. : ill., maps ; 24 cm.

Bibliography: p. 595-606.

(Continued on next card)

84-967204

DÜKKĀLE

Būshurrab, Ahmad.

(Dukkālah wa-al-isti.mār ...)

دكالة ... (Card 2)

Thesis-(diplūm al-dirāsāt al-ulyá)
Kulliyat al-Adab, Rabat, 1980.

\$12.94 (U.S.)

On Dukkālah, Morocco, August 28,
1481- October 1541.

Afr-Soc.

Dukkalah (Turk)

3259 FOUROT, M. Vers une organisa-
tion de l'espace rural dans les Doukkala.
Rev. géog. Maroc 8 (1965), pp. 75-82

الأندلسي الفاسي. ولد ونشأ بقرنطبة ودرس بها قبل أن يحتلها الإسبان، ثم انتقل مع أبيه إلى فاس، أخذ عن جماعة من علمائها منهم محمد المواق والأستاذ الصغير، وأخذ عنه جماعة من طلبة المدينة الإدريسية الفقه وقواعد اللغة. أخذ عنه منهم: أبو القاسم بن إبراهيم، وأحمد التسولي وأبو عبد الله بن شريف، وشقرون بن أبي جمعة المغراوي.

كان الدقون فقيهاً شاعراً، أديباً نحويّاً، محدثاً ورواية، كثير المرح. روى عنه تلامذته كتابه بداية التعريف بشرح شواهد الشريف (مخطوط).

تولى خطابة جامع القرويين وبعد وفاته خلفه محمد بن محمد ابن غازي.

توفي بفاس في مهل شعبان عام واحد وعشرين وتسعمائة 921 / 1515.

د. القرافي، توشيح، بيروت، 1983، 64؛ أ. ابن القاضي، جذوة، 1، 132، درة، 1، 92؛ أ. بابا، نيل، ص. 88؛ ع. الفاسي، ابتهاج، 384؛ م. القادري، نشر، 711، الإكليل، ص. 136 (د. د. ع. مرقون)؛ م. الكتاني، سلوة، 3، 248؛ م. مخلوف، شجرة، 1، 276؛ خ. الزركلي، الإعلام، 1، 232؛ م. حجي، الحركة، 2، 348؛ م. ابن تاويت، الوافي بالأدب المغربي، ص. 287.

ماربة دادي

الدُّكَّ، أسرة رباطية صاحبة مال وسعة، ينتسب إليها المسجد الذي يحمل اسمها والكائن بين سقاية القاضي البربري ودرب الجراري. عرفت هذه الأسرة بالجاء ولذلك حملت إحدى الأزقة اسمها أيضاً. فنزقة الدك هي الموجودة بين الخرازين ونزقة وقاصة جوار درب البرناني. م. الأمين بلگناوي، رواية شافية، في 30 / 10 / 1995.

عبد الإله الفاسي

دكالة، كانت بلاد دكالة إلى حدود القرن الثاني عشر

(18 م) تشمل مساحة أكبر مما هي عليه الآن، إذ كانت تمتد من أم الربيع شمالاً إلى ما وراء نهر تانسيفت جنوباً، أي ما يعرف اليوم بمنطقتي دكالة وعبدية والشياظمة. وقد تغير استعمال الاسم كثيراً خلال القرون الوسطى، إذ كان يطلق أحياناً على مجموع القبائل البربرية التي كانت تقطن الرقعة المذكورة، وكان يطلق في أحيان أخرى على المنطقة نفسها. وقد نجد الاستعمالين معا عند المؤلف الواحد.

لا نعرف للفظ "دكالة" معنى، ونجهل بداية استعماله. ولعله لفظ بربري طرأ عليه، على غرار ألفاظ كثيرة (مشتزاية مثلاً) تحوير وتعريب لاحق. فمن الأكيد أن الاسم

تنخفض أثمان الحبوب، ويعم الرخاء وتنشط التجارة بالمدينة وتزدهر لأنها سوق قبائل الحوز، ومنها يتزودون بحاجاتهم.

وفي العبط الإشادة بالجمال وذكر معاناة الحب : وهناك أبيات تتحدث في ظاهرها عن اللقاء والفراق والحب، ولكنها في العمق ترمز للحياة والموت وحتميته (وقت الروح ما فيه أمقلاً) وللزمان وغدره وتقلبه، لذا فعلى الإنسان أن يتشبه بالدين ويلتزم بأحكام الباري تعالى وشريعته، وأن يقدم الخير ويسعى في سبيله، وما احتفظ به العبط من هذه الحكم :

راحت راحت شمس لعشي * راحت فحكّام الباري تعالى
قال الزين أنا بيت تمشي * وقت الروح هذا ما فيه مقالا
اللي ماسار يسير غير يمشي * ليام فايتا والسوايع بدالا

وهذه الأبيات كثيرة التردد على لسان الصناع التقليديين بالمدينة يتبرفون بها في أورايشهم ومعاملهم، وبخاصة "المجاصين" أثناء تخصيص سقوف المنازل وفي البيت الثاني منها كلمة خاصة بأهل مراكش وهي "بيت" التي تستعمل عندهم بدل "بغيت" أي أردت.

وأخر فقرات هذا القسم الدعاء للسلطان الحاكم بالنصر والتوفيق والإعلان عن رخاء المدينة وازدهارها تحت ظل حكمه. والقالب المستعمل في هذه الفقرة هو :

سيدي ربي نرجاك يا العالي * تكون في عون (السلطان الحاكم)
شف البهجا الحمراء تشالي * بعنايت الهمام (السلطان الحاكم)
5 الخاتمة : يشير العبط إلى النهاية (امشينا) ويؤكد

التوسل بالأولياء والاحتماء بالزاوية زاوية المؤمنين، ثم يدخل مباشرة في الإيقاع السريع ليخلص إلى "أفوس" والنهاية.

عيشا عيشا يا بودلال * تلقاي الخير امشينا
أنا في عار الزاوية * زاوية المومنين
ع. الفشتالي، مناهل الصفا، د. ت : أ. المقرئ، روضة الآس؛ ع.

العزيز بنعبد الله، الموسيقى الشعبية المغربية، مجلة الفنون، غشت، 1978؛ ح. جلاب، الحركة الصوفية بمراكش وأثرها في الأدب، ج 3، ط. مراكش، 1994؛ معجم عراسي مدينة مراكش، مجلة التراث الشعبي، 5، 1981.

حسن جلاب

الدقون ويكتب أيضاً الدقون أسرة تطوانية أصلها من الأندلس وكان من بين أفرادها عبد العزيز بن أحمد بن عبد الرزاق السذي تولى مهنة خبير في الفلاحة سنة 1217 (1802/).

م. ابن عزوز حكيم، كشاف أسماء عائلات تطاون (من سنة 1483 إلى سنة 1900)، تطاون 1999، والمراجع العربية والأجنبية التي ذكرها في الرقم 680.

محمد ابن عزوز حكيم

الدقون، أحمد بن محمد بن يوسف الصنهاجي

3 TEMMUZ 2002
MADDE YAYIN KURUMU
SONRA GÖZETKÜ MAN

BIBLIOGRAPHY

- Barthold, W., *Zuolf vorlesungen uber die Geschichte der Turken Mittelasiens*, Berlin, 1935, pp. 209-14 (French tr. Paris, 1945).
- , *Four Studies on the History of Central Asia*, tr. V. Minorsky, I, 1956, p. 54.
- Grousset, R., *L'Empire des steppes*, Paris, 1939.
- Ivanov, P.P., *Ocerki po istorii Sredney Azii* (Outlines of the History of Central Asia), Moscow, 1958, I and II.
- Spuler, B., *Handbuch der Orientalistik*, volume V, p. 5.

A. BARAM

Dukkala ✓

Tribe of Morocco

Dukkala is a confederation of Moroccan tribes which constituted an autonomous administrative region during the French Protectorate. When Morocco attained independence, it was attached to the province of Casablanca, and now forms no more than the al-Jadida circle (*Mazagan*). Some sections of the Gharb tribe also have this name.

Al-Bakri does not mention the Dukkala, but al-Idrisi, together with Ibn Khaldun (*Ibar*) and Leo Africanus later, attribute an extensive area to the confederation, comprising roughly the triangle within the rivers Umm al-rabi' and Tensift, and the Atlantic coast. The name Dukkala, moreover, was given to one of the gates of Marrakesh from the early 12th century onwards.

Tradition has it that there were 6 tribes in the confederation, the Ragraa, Hazmira, Banu Dghugh, Banu Magir, Mushrtarayya, and Sinhaja tribes. The above list explains a contradiction already pointed out by Ibn Khaldun, whereby the Dukkala are sometimes considered part of the Masamida (the first five tribes certainly were), and at other times part of the Sinhaja. Both were of Berber descent. Their relationship with another Berber group which is now extinct, the Tamasa, is difficult to define.

The confederation was not spared the serious events which, under the Almohads, followed the introduction of Arab tribes into Morocco, and later the Haha and the Banu Ma'kil tribes were driven back onto their territory.

In the south only the Garraga tribe remained intact, after having played an important role historically. The legend of its seven saints found a place in all religious chronicles; on receiving news of the Islamic revelation, all seven went to Mecca and spoke, in Berber, with the Prophet. Their tombs in the Jabal al-Hadid are objects of veneration to the present day.

The name Dukkala no longer has any ethnic significance today; it denotes Arab tribes, or tribes completely under Arab influence. The tribes are sedentary, and although some of them still inhabit tents, it is for practical reasons and not in order to pursue a nomadic existence.

The wind blows fair for the economic future of the region if developments based on the Imfout dam, completed in 1950, go according to plan. On relations between the Dukkala and the Portuguese, see the articles Asfi, Azammur and above all Al-Jadida.

BIBLIOGRAPHY

- Ibn Zaydan, *Ithaf a'lam al-nas* (5 Vols. published, 1929-33) and Muhammad b. Ahmad al-Kanuni, *Asafi...*, Cairo, 1353/1934.
- Lancre, P., *Rep. alph. des Conf. de tribus, es tribus de la zone france. de l'emp. cher*, Casablanca, 1929.
- Michaux-Bellaire, M., *Reg. des Dukkala*, I, in *Villes et Tribus du Maroc*, X, Paris, 1932.

BAHMAN BAKHTIRI

Dulafids

Tribe of Iran

The Dulafids are an important tribe in the 3rd/9th century whose holdings formed a special district of their own known as al-Igharayn (the two fiefs) in al-Jibal, east of Nihawand between Hamadan and Isfahan. 'Isa b. Idris laid the basis for the Dalafid fortune by engaging in highway robbery to such an extent that he was able to retire and erect a stronghold at al-Karaj, which his son and successor, al-Qasim b. 'Isa al-Ijii, known as Abu Daulaf employed as the foundation for the Dulafid dynasty.

Abu Dulaf was a Shi'i, a highly educated man, a lauded poet, a great general and a competent leader

دکاله

۸۵۳

دکاله در مراکش و اطراف آن به سر می‌بردند، اما در منابع متأخرتر درباره جایگاه دقیق هر کدام از قبایل تشکیل دهنده اتحادیه قبیله‌ای دکاله اطلاعات بیشتری آمده است. مشنایه در اطراف روستای السکاون و جبل الاخضر در دشت سیدی نور ساکن بودند (ابن زیات، ص ۱۰۸-۱۰۹؛ نیز احمد بوشرب، همانجا). محل سکونت بنی ماکر از مشرق به ارتفاعات موسویات و از مغرب به اقیانوس اطلس و منطقه سکونت رگراگه از مشرق به وادی شیشاوه و از مغرب به روستای آکوز محدود می‌شد (احمد بوشرب، ص ۷۳). ابن زیات چندین بار از قبیله بنی دغوغ سخن گفته، اما محدوده سکونت آنها را مشخص نکرده است (برای نمونه ص ۱۱۹، ۲۰۵، ۴۱۴). احمد بوشرب (همانجا) سکونتگاه قبیله بنی دغوغ را بین منطقه بنی ماکر و مشنایه در شمال شرق دشت سحیم ذکر کرده است. محدوده سکونت قبیله همزیره نیز مشخص نیست.

کمبود آب از مشکلات مهم سرزمین دکاله بود، چنانکه منابع دکاله را اقلیمی خشک و صف کرده‌اند که در آن جز چاه هیچ نهر و چشمه‌ای وجود نداشته است (برای نمونه ادرسی، همانجا؛ ابن خطیب، کتاب معیار الاختیار، ص ۱۵۹؛ ابن قنفذ، ص ۷۱). مردم آب مورد نیاز خود را بیشتر از چاه تأمین می‌کردند (ابن قنفذ، همانجا). علاوه بر آن، آب باران را با حفر خزان‌هایی در زیر زمین، به نام نطاف، ذخیره می‌کردند (ابن خطیب، نقاضة الجراب، ص ۶۹). گاه مشکل کم‌آبی به حدی می‌رسید که مردم مجبور بودند برای یافتن آب به نواحی دیگر کوچ کنند (ابن زیات، ص ۱۵۵). با وجود این، آب و هوای نواحی ساحلی و ارتفاعات بهتر بود و مردم می‌توانستند به کشاورزی و دامپروری بپردازند، مثلاً در شهرهای یسط و آزموور زراعت، به‌ویژه کاشت گندم، بسیار رونق داشت. در برخی نواحی مانند شهر بوعوان در نزدیکی رود ام‌الرربع دامپروری و کشاورزی بسیار رونق داشت. نواحی کوهستانی جبل الاخضر و بنی ماکر سرسبز و پوشیده از انواع درختان بلوط و صنوبر بود و در جبل الاخضر و نواحی ساحلی مردم بیشتر به صید ماهی مشغول بودند (لثوی آفریقایی، ج ۱، ص ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۹-۱۶۰).

دکالها عموماً افرادی بی‌سواد و عامی بودند و با اسلام آشنایی چندانی نداشتند و حتی به نوشته ابن زیدان (متوفی ۱۳۲۵ ش؛ ج ۱، ص ۲۳۲) از قرآن جز سوره‌های فاتحه، اخلاص و مؤذنتین چیزی نمی‌دانستند (نیز لثوی آفریقایی، ج ۱، ص ۱۶۰) و به اقتضای خوی بیابانی و الزامات طبیعی محل

با طرح دلایلی احتمال داده است که مؤلف آن علی بن عیدالله سَمَسَمی / سَمَسَمانی (متوفی ۴۱۵) باشد.

کتابهای شرح الجرمی (شرحی بر مختصر فی النحو اثر صالح بن اسحاق جرمی*)، العروض، و المقدمات از آثار دیگر دقیقی است (یاقوت حموی؛ صدی، همانجاها؛ بغدادی، ایضاح، ج ۲، ستون ۴۵۱؛ همو، هدیه، ج ۱، ستون ۶۸۶).

منابع: اسماعیل بغدادی، ایضاح المکتون، ج ۲، در حاجی خلیفه، ج ۴؛ همو، هدیه العارفین، ج ۱، در حاجی خلیفه، ج ۵؛ مفضل بن محمد قنوصی، تاریخ العلماء النحویین من البصریین و الکوفیین و غیرهم، چاپ عبدالفتاح محمد حلوی، جیزه، مصر ۱۹۹۲/۱۴۱۲؛ حاجی خلیفه؛ صفدی؛ عباس قمی، هدیه الاحیاب فی ذکر المعروف بالکنی و الاتقاب و الانساب، تهران ۱۳۶۳ ش؛ یاقوت حموی، معجم الادباء، بیروت ۱۴۰۰/۱۹۸۰.

/ زحل حسینی آهق /

دکاله، اتحادیه‌ای از قبایل بربر و نام ناحیه‌ای در مغرب اقصی. در منابع، برای واژه دکاله معنای خاصی ذکر نشده و دانسته نیست که این اسم از چه زمانی به کار رفته است. اما پیداست که این نام قدمت چندانی ندارد، چنانکه نه تنها این نام در منابع یونانی و رومی پیش از اسلام دیده نشده (احمد بوشرب، ص ۴۶) بلکه در دوره اسلامی نیز ابو عبید بکری (جغرافی‌دان بزرگ اسپانیایی قرن پنجم) که به انعکاس اخبار مغرب اهتمام خاصی داشته، در هیچ‌یک از تألیفات جغرافیایی خویش از دکاله نامی نبرده است.

این نام که از سده ششم در منابع به کار رفته، هم بر قبیله‌ای بربر در مغرب اقصی و هم بر محل سکونت آنها اطلاق شده است (ادرسی، ج ۱، ص ۲۴۱؛ یاقوت حموی، ذیل ماده؛ ابن خلدون، ج ۶، ص ۲۹۹، ۳۵۶). البته از اوایل قرن دهم بدین سو، به‌ویژه پس از حملات پرتغالیها به مناطق شمال آفریقا، واژه دکاله عمدتاً برای نامیدن منطقه‌ای به کار رفته است که قبایل بربر دکاله و گروهی از قبیله‌های عرب در آن ساکن بودند (احمد بوشرب، ص ۴۷) و از آن پس، نام گروه‌های قومی دکاله نیز متناسب با موقعیت جغرافیایی آنها دستخوش تغییراتی شده است. ابن خلدون (ج ۶، ص ۳۵۶) دکاله را جزو مَصموده*، یکی از دو قبیله بزرگ مغرب، برشمرده است. دکاله از شش قبیله مشنایه، بنی دغوغ، بنی رگراگه، بنی ماکر و همزیره (همگی از مَصموده) و صنهاجه* تشکیل شده بود (احمد بوشرب، ص ۷۲؛ بن عبدالله، ذیل ماده). براساس کتاب الاستبصار فی عجائب الامصار (تألیف سده ششم؛ ص ۲۰۹) اعضای قبیله